

Karol Dąbrowski

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

karol.dabrowski@poczta.umcs.lublin.pl

Ewolucja pojęcia policji w kontekście genezy żandarmerii w Niemczech

*The Evolution of the Police Idea in the Context of the Gendarmery
Origin in Germany*

STRESZCZENIE

Żandarmeria to formacja policyjna działająca na terenach wiejskich. Jej wzór narodził się w napoleońskiej Francji. Na początku XIX w. została zaadaptowana w państwach niemieckich, Prusach, a szczególnie w krajach południowo-niemieckich, gdzie wpływy francuskie były najsilniejsze. Utworzenie żandarmerii zbiegło się z ukształtowaniem się pojęcia policji. Początkowo oznaczało ono ustrój państwowy, a w końcu zawodową, wyszkoloną i uzbrojoną formację stojącą na straży porządku i bezpieczeństwa publicznego. Ówczesni przedstawiciele doktryny nawiązywali do policystyki, kameralistyki, eudajmonizmu państwowego, idei racji stanu oraz poddaństwa państwowego. W trakcie dziesięcioleci doprecyzowano status policji administracyjnej, narodziło się prawo wykroczeń oraz postępowanie mandatowe. Upadek feudalizmu wymusił stworzenie służb policyjnych dedykowanych obszarom wiejskim, ale swe uzasadnienie czerpały one z oświeconego absolutyzmu. Nie bez powodu państwa pierwszej połowy XIX w. są nazywane postabsolutnymi państwami policyjnymi.

Słowa kluczowe: policja; żandarmeria

MIĘDZY *POLIZEY* A *POLIZEI*

Termin *Polizey* bywa wywodzony z greckiego słowa *politeia*, jednak – jak pisał Jerzy Malec – „słowo »policja« zaczerpnięte zostało w końcu XV w. z Burgundii i wszczepione do słownictwa Kancelarii Rzeszy, gdzie poczęto je szeroko stosować, w znaczeniu ogólnego porządku wewnętrznego państwa lub

administracji państwowej¹. Pojawiło się ono w średniowiecznych ordynacjach miejskich Würzburga (1476) i Norymbergii (1492)². Zostało też zaadaptowane w ustawodawstwie Karola V³. Wówczas – jak stwierdził Volker Wentz – pojęcie policji obejmowało całą działalność państwową, tj. administrację, sądownictwo i ustawodawstwo⁴. Zdaniem cytowanego J. Malca „dopiero w XVI w., z uwagi na wzrost popularności użycia tego terminu, humaniści zaczęli szukać jego naukowego źródłosłowa w starożytności, wywodząc »policję« z greckiego *politeía* i łacińskiej *politia*, a zatem utożsamiając ją z całością ustroju państwowego. Wkrótce też doszło do zespolenia starożytnej *politei* z niemiecką »policją«⁵. W erze absolutyzmu władcy państw niemieckich, powołując się na „prawo policji”, uważali, że mają prawo i obowiązek dbać o dobro wspólne, czym uzasadniali absolutne rządy. *Polizey* wiązali zaś z dobrym porządkiem⁶.

Przedstawiciele epoki oświecenia pod pojęciem policji rozumieli całość wewnętrznej działalności państwa, której celem było zapewnienie rozwoju gospodarczego i społecznego. Inaczej mówiąc, była to administracja wewnętrzna w szerokim tego słowa znaczeniu⁷. Niekiedy wyłączano z niej sądownictwo, wojskowość i skarbowość, a tak rozumianą policję oddzielano od zarządu sprawami zewnętrznymi, wojskowymi, wyznaniowymi, finansowymi i sądowymi. *Ius polittae* podlegało zatem stałym zmianom i oznaczało prawo władzy państwowej, przekształcając się w prawo policji państwowej⁸. Miało ono utrzymać i zachować „moralność, bezpieczeństwo i wygodę życia w państwie”⁹. Nauka o policji, czyli policystyka, była dyscypliną zajmującą się regulowaniem życia społecznego przez monarchę

¹ J. Malec, *U źródeł polskiej nauki policji w XVIII wieku*, [w:] *Studia z dziejów administracji nowożytnej*, Kraków 2003, s. 23.

² Landesarchiv Baden-Württemberg, Findbuch A 602, Bestellsignatur A 602 Nr 6268 = WR 6268, Jednostka archiwalna: *Nürnberger Polizeiordnung*; www.landearchiv-bw.de/plink/?f=1-31744 [dostęp: 26.01.2016]. Por. *Nürnberger Polizeiordnungen aus dem XIII bis XV Jahrhundert*, Hrsg. J. Baader, Stuttgart 1881.

³ J.M.F. Birnbaum, *Ueber das Erforderniß einer Rechtsverletzung zum Begriff des Verbrechens, mit besonderer Rücksicht auf den Begriff der Ehrenkränkung*, „Neues Archiv des Criminalrechts. Neue Folge” 1834, Teil 2, s. 164; H.A. Zachariä, *Das Regierungsrecht der deutschen Bundesstaaten*, [w:] *Deutsches Staats- und Bundesrecht*, Göttingen 1842, s. 261. Zob. też pracę znanego pisarza R. Kralika, *Österreichische Geschichte*, Wien 1913 (reprint: Salzwasser 2015), s. 97.

⁴ U.V. Wentz, *Die Entwicklung des Polizeibegriffs vom Mittelalter bis zum Nationalsozialismus*, „Anwaltsblatt” 1988, Teil 5, s. 264.

⁵ J. Malec, *U źródeł...*, s. 23–24.

⁶ U.V. Wentz, *op. cit.*, s. 264.

⁷ J. Malec, *U źródeł...*, s. 24.

⁸ J.F.E. Lotz, *Über den Begriff der Polizei und den Umfang der Staatspolizeigewalt: Ein Versuch*, Hildburghausen 1807, s. 1.

⁹ J. Konrad, *Die Polizeiverfassung oder Theorie, Praxis und Geschichte der Polizey in ihrer allgemeinen Bedeutung, mit vorzüglicher Rücksicht auf den österreichischen Kaiserstaat*, Bd. 1, Prag 1817, s. 20. Tak samo ujmowano policję w dawnej literaturze polskiej. Zob. J. Malec, *O policji w ustawodawstwie i literaturze Polski przedrozbiorowej*, [w:] *Studia z dziejów...*, s. 12.

i dawała uzasadnienie intelektualne dla wzrastającej aktywności państwa¹⁰. Policyści opisywali szczególnie: sprawy demograficzne, rolnictwa, górnictwa, przemysłu, handlu, dróg i mostów, higieny, oświaty, nauki, kultury i zaopatrzenia armii¹¹. Zakres tematyczny był szeroki, brakowało jednak podstaw teoretycznych¹².

Bazę doktrynalną dał – jak w przypadku Christiana Wolffa, Johanna von Justiego, Josepha von Sonnenfelsa – eudajmonizm państwowy. Wedle tej doktryny monarcha był uprawniony do prowadzenia takiej polityki, która zapewniała poddanym bezpieczeństwo i szczęście. Mógł zatem wkraczać w każdą sferę ich życia i prywatności¹³. Policyści nie negowali absolutyzmu ani feudalizmu. Zgodnie z ich punktem widzenia monarcha miał działać na rzecz poddanych, ale bez ich współdziałania („wszystko dla ludu, ale bez ludu” – jak miał mawiać Józef II Habsburg)¹⁴. Eudajmonizm państwowy prowadził do rozszerzenia celów państwa¹⁵. Dobro ogółu stawało się interesem publicznym. Wspieranie ogólnego dobrobytu i utrzymanie bezpieczeństwa awansowały do zakresu zadań objętych wyłączną kompetencją władzy publicznej. J. von Sonnenfels propagował triadę: bezpieczeństwo – zaludnienie – dobrobyt¹⁶. Uważano, że tylko państwo może zagwarantować pokój i bezpieczeństwo¹⁷. Zamiast „normatywno-teologicznej orientacji chrześcijańskiego średniowiecza” wykorzystano „użytkowo-instrumentalną” państwową naukę¹⁸. Legitymacja władzy państwowej na bazie szeroko formułowanych celów publicznych prowadziła również do akceptacji tezy, iż nosiciel władzy państwowej określa nie tylko zakres zadań państwa, ale również korzysta ze swobodnego uznania przy wyborze środków koniecznych do osiągnięcia

¹⁰ W. Szwarc, *Zarys ewolucji pojęcia „Policji” w Monarchii Pruskiej w XVIII i XIX w.*, [w:] *Wybrane problemy teorii i praktyki państwa i prawa*, red. H. Groszyk, L. Dubel, Lublin 1986, s. 118.

¹¹ Ostatnim wątkiem zajmowali się szczególnie wojskowi. Na przykład dla Austrii zob. liczne „Militär-Oekonomie-Systeme” Franza Hüblera; dla Szwajcarii zaś J. Wieland, *Handbuch zum Militairunterricht für Schweizeroffiziere aller Waffen als Versuch eines Vertheidigungssystems der schweizerischen Eidgenossenschaft*, Schweighauser, Basel 1824, s. 317.

¹² E. Knosala, *Zarys nauki administracji*, Warszawa 2010, s. 39. Szczegółowo zob. M. Stol-leis, *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland*, Bd. 1: 1600–1800, München 2012.

¹³ J. Malec, *Narodziny polskiego prawa administracyjnego*, [w:] *Studia z dziejów...*, s. 101; *idem*, *Polska myśl administracyjna XVIII wieku*, Kraków 2008, s. 19; *idem*, *Przedmowa*, [w:] *Początkowe zasady policji ogólnej w kraiu. Tłomaczone z Francuzkiego języka, na Polski*, t. 1, Kraków 2008, s. VII.

¹⁴ J. Friedmann, *Der Volkszieher*, „Der Spiegel – Geschichte” 2009, Teil 6; www.spiegel.de/spiegel/spiegelgeschichte/d-67892037.html [dostęp: 26.01.2016]. Historyczno-filozoficzne tło: J.I. Weitzel, *Geschichte der Staatswissenschaft*, Teil 2, Stuttgart – Tübingen 1833, s. 265.

¹⁵ H.M. Sieg, *Staatsdienst, Staatsdenken und Dienstgesinnung in Brandenburg-Preußen im 18. Jahrhundert (1713–1806). Studien zum Verständnis des Absolutismus*, Berlin – New York 2003, DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110898682>, s. 207.

¹⁶ M. Janik, *Policja sanitarna*, Warszawa 2012.

¹⁷ J. Brehme, *Privatisierung und Regulierung der öffentlichen Wasserversorgung*, Tübingen 2010, s. 99.

¹⁸ W. Bleek, *Geschichte der Politikwissenschaft in Deutschland*, München 2001, s. 66.

nięcia tych celów¹⁹. Gdy tak nakreślone tendencje połączyły się z ideą racji stanu i poddaństwem państwowym, doszło do ukształtowania się oświeconego absolutyzmu²⁰. Wśród państw o tej formie ustrojowej wyróżniały się Prusy, które „na przekór jednak rachunkowi prawdopodobieństwa i nieprawdopodobieństwa [...] osiągnęły w XVIII w. pozycję mocarstwa”²¹.

Początki naukowej refleksji nad administracją – rozumianą tak, jak współcześnie – przypadły na XVIII w.²² Wzmogła się także refleksja nad charakterem instytucji policyjnych. W okresie oświecenia rozszerzono pojęcie policji na nowo ustanawiane organy, które wyposażano w funkcje regulacyjne i reglamentacyjne w zakresie spraw policyjnych, przy tej okazji je definiując²³. Dla przykładu na początku XIX w. bawarski prawnik Karl Theodor Beck (1767–1830) oznaczył prawo policji – w uproszczeniu – jako zarządzenia i urzędzenia służące bezpieczeństwu i dobrobytowi obywateli²⁴.

POLICJA JAKO POLICJA BEZPIECZEŃSTWA

Pojęcie policji obejmuje różnorodne elementy i odnosi się do różnych aspektów. Wśród źródeł formalnych niemieckiego kręgu prawnego jako jeden z kluczowych jest przywoływany § 10 tytułu 17 cz. 2 pruskiego Landrechtu: „[...] konieczne urzędzenia do utrzymania publicznej spokojności, bezpieczeństwa i porządku, i do odwracania ogółowi albo pojedynczym członkom społeczeństwa grożących niebezpieczeństw, przynależą urzędowi policji”²⁵. Następnym kamieniem milowym w przypadku Prus był oczywiście *Kreuzbergurteil* z dnia 14 czerwca 1882 r. Od tamtego momentu sprawy z zakresu opieki publicznej przestały być domeną policji, a policja bezpieczeństwa została zredukowana do funkcji ochronnych i ścigania przestępstw²⁶.

¹⁹ J. Rolin, *Der Ursprung des Staates. Die naturrechtlich-rechtsphilosophische Legitimation von Staat und Staatsgewalt im Deutschland des 18. und 19. Jahrhunderts*, Tübingen 2005, s. 48.

²⁰ W. Witkowski, *Państwo dobrem nadrzędnym w nowożytnej Europie – od dworu monarchicznego do administracji publicznej*, „Krytyka Prawa” 2012, t. 4, s. 13. Zob. też: H. Wendelin, *Schub und Heimatrecht*, [w:] *Grenze und Staat. Paßwesem, Staatsbürgerschaft, Heimatrecht und Fremdenengesetzgebung in der österreichischen Monarchie (1750–1867)*, Wien – Köln – Weimar 2000, s. 260.

²¹ C.G. von Krockow, *Myśląc o Prusach*, przeł. A. Kopacki, Warszawa 1993, s. 30.

²² W. Witkowski, *Historia administracji w Polsce 1764–1989*, Warszawa 2015, s. 17.

²³ W. Szwarz, *Zarys ewolucji...*, s. 121.

²⁴ K.T. Beck, *Beyträge zur Philosophie der Geschichte und des Rechtes der Polizey in Deutschland und vorzüglich in Baiern*, München 1807, s. 25. Biogram K.T. Becka zob. w: C.A. Baader, *Das gelehrte Baiern oder Lexikon aller Schriftsteller welche Baiern im 18. Jahrhunderte erzeugte oder ernährte*, Bd. A–K, Nürnberg und Sulzbach 1804, s. 86.

²⁵ „Die nötigen Anstalten zur Erhaltung der öffentlichen Ruhe, Sicherheit und Ordnung, und der Abwendung der dem Publico oder einzelnen Mitgliedern desselben bevorstehenden Gefahren zu treffen, ist das Amt der Polizey”.

²⁶ S. Naas, *Die Entstehung des Preußischen Polizeiverwaltungsgesetzes von 1931. Ein Beitrag zur Geschichte des Polizeirechts in der Weimarer Republik*, Tübingen 2003, s. 3.

Dla zrozumienia ewolucji policji ważne jest zwrócenie uwagi na ideę policji administracyjnej oraz jej rozdział od policji bezpieczeństwa. Policja administracyjna nie powinna być rozumiana jako policja we właściwym tego słowa znaczeniu, ale jako szereg instytucji (materialnych i formalnych), których celem jest zabezpieczenie bezpieczeństwa publicznego w poszczególnych działach administracji publicznej. Ewentualnie można mówić o policji administracyjnej jako dziale zarządu bezpieczeństwem. Z tego powodu wyróżniano wiele rodzajów policji: budowlaną, górniczą, polną, rybną, leśną, zdrowotną, przemysłową, handlową, łowiecką, loteryjną, targową, sanitarną czy weterynaryjną²⁷. Paralelnie następowało oddzielanie od siebie rodzajów policji, szczególnie w zakresie policji bezpieczeństwa, na: publiczną, prywatną, osobistą, polityczną, a także mienia. Na przeciwległym polu znajdowały się policje ludnościowe, dobrobytu itd. O policji sądowej pisano jako o „urządzeniach”, których celem było zapobieganie i sankcjonowanie czynów zabronionych, za popełnienie których sprawca odpowiadał karnie przed sądem, a nie przed organem administracji publicznej. Odróżniano ją od policji sądowej jako formacji stojącej do dyspozycji przewodniczącego sądu, pilnującej porządku w budynku sądu, eskortującej skazanych itd., czyli straży sądowej. Na szczeblu terenowym mówiono o policji krajowej i miejscowej; rzeczowo i organizacyjnie – o policji kryminalnej i porządkowej²⁸. Łatwo zauważyć, że niektóre z tych rodzajów policji odpowiadały rodzajom przestępstw (np. przeciwko nietykalności cielesnej i własności)²⁹. Z innej strony doszło do wyłączenia kompleksu przepisów karnych, które funkcjonowały poza kodeksem karnym, przede wszystkim o „bagatelny” i gospodarczym charakterze, czyli pozakodeksowego prawa karnego³⁰. Te zjawiska i tendencje wzmacniały się wzajemnie. Wielość policji była i jest z tego powodu tak duża³¹.

Interesujące dla polskiego badacza jest to, że policystyczne i kameralistyczne klasyfikacje policji mają odniesienie nie tylko w literaturze, ale też w ustawodawstwie oraz układzie akt niemieckiej administracji krajowej i komunalnej XVIII i XIX w.³² Dana policja odpowiadała działowi administracji ogólnej lub specjalnej. Przykładowo przywołane dalej *Armen- und Wohltätigkeitspolizei* to tak naprawdę dział administracji miejscowej, których spuścizny są licznie za-

²⁷ Uzupełniająco: H. Hildebrandt, C.K. Fischer, *Polizei- und Ordnungsrecht*, Berlin 2014, s. 8.

²⁸ W polskiej literaturze, ale z błędami: J. Bazan, *Zarys rozwoju policji porządkowej i kryminalnej w Niemczech*, „Prace Historyczno-Archiwalne” 2000, t. 9, s. 178.

²⁹ H. Maier, *Die ältere deutsche Staats- und Verwaltungslehre*, München 2009, s. 294.

³⁰ M. Donini, *Strafrechtstheorie und Strafrechtsreform. Beiträge zum Strafrecht und zur Strafrechtspolitik in Italien und Europa*, Berlin 2006, s. 86.

³¹ H. Peukert, *Das tradierte Konzept der Staatswissenschaft*, Berlin 2005, DOI: https://doi.org/10.1515/9783110895483_passim; W. Szwarz, *Uprawnienia i działalność policyjna niemieckiego zarządu wojskowego w Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim (1915–1918)*, „Annales UMCS. Sectio G” 1972, t. 19, s. 180.

³² Z ustawodawstwa zob. np. *Verordnung über die Feldpolizei vom 1. September 1816*, „Amtsblatt der Königlichen Regierung zu Köln” 1816, Nr 20.

chowane w niemieckich archiwach. Spojrzenie na inwentarz archiwalny akt wybranego niemieckiego miasta lub gminy przybliży obraz ówczesnej policji³³.

Można cytować licznych autorów, którzy na początku XIX w. wymieniali rodzaje policji, z Güntherem von Bergiem na czele. Szczegółowe rozważania prowadził np. znany kameralista Johann Paul Harl. Wymienił on policję bezpieczeństwa publicznego oraz policję bezpieczeństwa prywatnego, którą dzielił na policję bezpieczeństwa osobistego i bezpieczeństwa mienia. Na pierwszą składała się policja bezpieczeństwa życia, wolności i godności, a na drugą – policja bezpieczeństwa mienia w sensie szerokim i wąskim. W tym ostatnim wypadku J.P. Harl wyodrębnił dodatkowe trzy poziomy: policji socjalnej³⁴, ogniowej i powodziowej³⁵. Policję socjalną (*Armenpolizei*) łączono z policją dobroczynną (*Wohltätigkeitspolizei*)³⁶. Zdaniem J.P. Harla bezpieczeństwo wewnętrzne państwa składało się w części z bezpieczeństwa publicznego, a w części z prywatnego, dlatego system policji państwowej powinien rozdzielać się na dwie główne części³⁷.

Pod pojęciem bezpieczeństwa publicznego rozumiał on „stan spokojności, który dotyczy państwa jako osoby moralnej oraz rozciąga się na cały kraj”³⁸. W tym ujęciu można dostrzec dwa aspekty: bezpieczeństwo państwa jako takiego (organizmu, bytu, podmiotu, kolektywnej niematerialnej całości), które staje się obecne w drugim aspekcie, na ściśle i wyraźnie wytyczonych geograficznych granicach. Państwo dlatego powinno stać na pierwszym miejscu działalności o policyjnym charakterze. Policja miała – według tego kameralisty – określać takie zarządzenia i urzędy, aby „zabezpieczać albo wręcz unieszkodliwiać wszystko, co grozi albo mogłoby zagrozić zachowaniu samego państwa lub ogólnego bezpieczeństwa wewnątrz gra-

³³ Zob. np. inwentarze zespołów miast w bazach Archiwum Krajowego Badenii-Wirtembergii, Bawarskiego Archiwum Państwowego, Archiwum Miasta Gießen, Archiwum Miasta Moguncji, www.deutsche-digitale-bibliothek.de [dostęp: 26.01.2016].

³⁴ W oryginale: *Armenpolizei*, która była tożsama z pomocą socjalną (*Armenwesen*). Zob. *Armenwesen*, [w:] *Meyers Konversations-Lexikon*, Bd. 1, Leipzig – Wien 1885, s. 839; F.W. Gaum, *Praktische Anleitung zu vollständigen Armenpolizei-Einrichtungen: mit besonderer Rücksicht auf das Armenwesen in Mannheim*, Heidelberg 1807.

³⁵ Tak tłumaczyłbym pojęcie *Wasserschadenpolizei* (dosł. policji szkód wodnych), nie przypisując miana policji wodnej, gdyż byłoby to współcześnie mylące.

³⁶ Zob. *Register über die im Königreiche Böhmen vom Jahre 1348 bis einschließig 1820 kundgemachten politische Gesetze und Verordnungen*, Hrsg. J.N. Sepp, Prag 1828, s. 93. W tym miejscu nasuwa się skojarzenie z tekstem: *Programma Nauk Administracyjnych w Uniwersytecie Jagiellońskim wykładanych przez Ferdynanda Kosiewicza o.p.d. Zastępcę Profesora Nauk Administracyjnych w tymże Uniwersytecie*. Zob. D. Malec, J. Malec, *Przedmowa*, [w:] *O początkach Katedry Umiejętności Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2009, s. IX.

³⁷ J.P. Harl, *Entwurf eines Polizei-Gesetzbuches oder eines Gesetzbuchs für die hohe Sicherheit, öffentliche Ruhe und allgemeine Ordnung sowohl, als auch für alle Zweige der vollständigen Privat-Sicherheit nebst einer Polizei-Gerichts-Ordnung: Rationelle Beiträge zur Reform der Gesetzgebung*, Bd. 1, Erlangen 1822, s. 61.

³⁸ *Ibidem*, s. 62.

nic terytorium państwowego³⁹. Omawiana instytucja musiała – zdaniem J.P. Harla – dbać o „przywiązanie wszystkich obywateli do wprowadzonej konstytucji, posłuszeństwo wobec obowiązujących ustaw państwa oraz wolne i niezakłócone sprawowanie władzy przez rząd”. Podsumowując, policja bezpieczeństwa publicznego odnosiła się do rządu państwowego i wiązała się z wolą rządu, niezakłóconego administrowania sprawami wewnętrznymi i zewnętrznymi oraz „porządkiem i bezpieczeństwem wszelkich klas społecznych i jednostek w całym państwie”⁴⁰.

Odwoływano się także do § 37 cz. 2 Franciszkany⁴¹. Ciężkie wykroczenia policyjne przeciwko bezpieczeństwu ogólnemu stanu państwa i publicznej spokojności były następujące: a) udział w tajnych stowarzyszeniach, b) tumult, c) druk, sprzedaż, rozprowadzanie książek albo sztychów wbrew cenzurze, d) kierowanie pokątnymi drukarniami, e) nakłanianie do uchodźstwa, f) podburzanie poddanych przeciwko ich zwierzchnościom.

Bez wątplenia pojęcie policji bezpieczeństwa odnosiło się do tych organów, które środkami prewencyjnymi lub represyjnymi stały na straży obowiązującego porządku prawnego i ten porządek strzegły przed zamierzonymi zakłóceniami. Zakres działalności policji bezpieczeństwa pokrywał się z zadaniami dzisiejszej policji, czyli było to wykrywanie i ściganie przestępstw i wykroczeń. Jednakże prawo wykroczeń dopiero się kształtowało. Autorzy ustaw karnych rozróżniali więc wykroczenia, występki i zbrodnie, w tym pierwszym wypadku rozumiane jako „takie bezprawne i zawinione sposoby postępowania, których stopień szkodliwości był niski, a ich natężenie skierowane przede wszystkim przeciwko urzędowym zarządzeniom”⁴².

Rozróżnienie między przestępstwami a wykroczeniami było i jest niekiedy trudne do precyzyjnego uzasadnienia z powodu odmiennej właściwości organów orzekających, stosowanych środków karnych i wymiaru kary. W literaturze niemieckiej zaproponowano bardzo proste rozwiązanie: „[...] zasadnicza cecha szczególna prawa wykroczeń w przeciwieństwie do prawa karnego znajduje się na poziomie proceduralnym; podczas gdy skazanie z powodu czynu karalnego wymaga decyzji sądu, wykroczenia są zasadniczo rozpoznawane przez organy administracji z orzekaniem kary grzywny”⁴³. Identycznie na początku XIX w. rozróżniano przestępstwa prawne od policyjnych. Wszystko zależało „od punktu

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 63.

⁴¹ *Patent vom 3ten September 1803*, [w:] *Seiner Majestät des Kaisers Franz Gesetze und Verfassungen im Jutiz-Sache. Für die Deutschen Staaten der Oesterreichischen Monarchie. Von dem Jahre 1798 bis 1803*, Wien 1816, s. 313.

⁴² W. Mitsch, *Recht der Ordnungswidrigkeiten*, Berlin – Heidelberg – New York 2005, s. 23. Zob. też: *Handbuch des Polizeirechts*, Hrsg. E. Denninger, F. Rachor, München 2012, s. 1.

⁴³ T. Weigend, [w:] *Strafgesetzbuch. Leipziger Kommentar*, Hrsg. K. Tiedmann, Berlin 2007, s. 13.

widzenia ustawodawcy⁴⁴. Podobną metodą objaśniano różnice między sprawami sądowymi a policyjnymi: pierwsze podpadały pod właściwość sądów, drugie – administracji⁴⁵. Tym sposobem otrzymano prawo karne i policyjne prawo karne, a w dalszej kolejności – kategorię przestępstw „bagatelnych” i postępowanie mandatowe w orzecznictwie organów policyjnych⁴⁶.

Wraz z rozdziałem policji dobrobytu od policji bezpieczeństwa i instytucjonalizacją biurokratycznie zorganizowanej policji doszło do sprecyzowania pojęcia policji w zakresie obrony i ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego⁴⁷. Liberalizm przyniósł charakterystykę policji jako państwowego instrumentu bezpieczeństwa i uwydatnienie znaczenia tego zjawiska dla obywateli w państwie-minimum. W związku z tym, że policję w swych działaniach związane z ustawami, społeczeństwo przeszło od państwa policyjnego do państwa ustawowego, a skończyło na państwie prawnym⁴⁸. Jak pisał Robert von Mohl, policja – obok wymiaru sprawiedliwości – była „drugą połową wewnętrznych urzędów państwa prawnego, które służyły mu do wypełniania jego celów”⁴⁹. Tak nakreślone aspekty zjawiska policji można dostrzec w różnych aktach prawnych państw niemieckich, np. Wielkiego Księstwa Badenii⁵⁰.

MIĘDZY FEUDALIZMEM A KAPITALIZMEM

Charakterystyczny dla feudalizmu podział stanowy społeczeństwa składał się na sferę bezpieczeństwa publicznego, wyraźnie dzieląc wieś i miasto. W miastach obowiązek utrzymania bezpieczeństwa spoczywał na mieszczanach, natomiast na wsiach – na panach feudalnych, gromadach i więzach sąsiedzkich. Dużą rolę odgrywała samopomoc⁵¹. Obszary miejskie i wiejskie nie tworzyły

⁴⁴ F.C.T. Hepp, *Commentar über das neue württembergische Straf-Gesetzbuch, nach seinen authentischen Quellen*, Bd. 1, Tübingen 1839, s. 21.

⁴⁵ P. Nordloh, *Kölner Zunftprozesse vor dem Reichskammergericht*, Frankfurt am Main 2008, s. 41.

⁴⁶ W. Szwarc, *Podstawy prawne działalności policyjnej okupacyjnego zarządu cywilnego w Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim i organizacja jego aparatu wykonawczego (1915–1918)*, „Annales UMCS. Sectio G” 1973, t. 20, s. 96; U. Thieß, *Ordnungswidrigkeitenrecht*, Neuwied 2002, s. 11.

⁴⁷ M. Graßmann, *Die Polizei in der Bundesrepublik Deutschland. Begriffsbestimmung und Entwicklungslinien 1945 bis 1990*, [w:] *Beiträge zu einer vergleichenden Soziologie der Polizei*, Hrsg. J. Grutzpalk, Potsdam 2009, s. 90.

⁴⁸ R. Girtler, *Polizei-Alltag: Strategien, Ziele und Strukturen polizeilichen Handelns*, Wiesbaden 1980, s. 29.

⁴⁹ R. von Mohl, *Die Polizei-Wissenschaft nach den Grundsätzen des Rechtsstaates*, Bd. 1, Tübingen 1832, s. 11.

⁵⁰ Zob. *Organisation und Instruktionen für die Großherzoglich Badische Gendarmerie*, Karlsruhe 1830.

⁵¹ M. Partsch, *Prinzipien und Formen sozialer Sicherung in nicht-industriellen Gesellschaften*, „Sozialpolitische Schriften” 1983, Teil 48, s. 109; R. Wallner, *Die Entstehung des Gedankens der Hilfe zur Selbsthilfe im Zeitalter der Reformation*, München 1998, s. 65.

jednolitego obszaru pod względem bezpieczeństwa publicznego. Porządek stanowy nie wytworzył jednolitych – w dzisiejszym tego słowa rozumieniu – służb policyjnych. Liczba ludności była mniejsza niż współcześnie, a formacje monarsze były proporcjonalnie słabsze liczebnie niż dziś⁵². To ostatnie wynikało między innymi z funkcjonowania feudalnych immunitetów oraz terytorialnych partykularyzmów, ale też polityki władców. Administracja króla Prus „obywała się zadziwiająco nielicznym personelem. [...] Spokoju i porządku w powiecie pilnowało dwóch lub trzech landjegerów, czyli żandarmów konnych. To wystarczyło” – pisał Christian Graf von Krockow⁵³. Helmut Gebhardt trafnie zaznaczył, że „nie istniał żaden państwowy monopol na przymus”⁵⁴. Dozór nad bezpieczeństwem publicznym w miastach leżał w rękach mieszczaństwa, a właściciele ziemskich – na prowincji. Monarcha cedował odpowiedzialność za stan bezpieczeństwa na struktury feudalne. Absolutyzm poszukiwał jednak uzasadnienia dla swej władzy utylitarnie w obszarze bezpieczeństwa. Król był postrzegany jako ten czynnik, który spaja państwo, jednoczy poddanych, broni uciśnionych, dba o porządek i dobrobyt, gwarantuje bezpieczeństwo wewnętrzne i zewnętrzne, wydaje prawa i ich dochowuje, a bez niego kraj popadłby w anarchię i chaos⁵⁵.

Upadek feudalizmu zmienił tę sytuację. Aktywność państwa, ingerowanie w przestrzeń publiczną, uwolnienie chłopów z poddaństwa i reformy komunalne towarzyszyły nowym zjawiskom. Miasta i gminy „przekształciły się ze zrzeszeniowych związków społecznych w prawno-korporacyjne osoby prawne”⁵⁶, wzrastała biurokracja, kształtowało się pojęcie policji (w tym administracyjnej), w miastach rodziła się policja komunalna, ale na wsiach sprawy przybierały inny obrót – tu w zasadzie nie funkcjonowały wyspecjalizowane organy bezpieczeństwa⁵⁷. Policja miejska nie rozciągała swej właściwości na prowincję. Powstała potrzeba stworzenia nowej formacji, co dało asumpt do sformowania żandarmerii⁵⁸. Być może było to elementem erozji stanowego państwa⁵⁹. Szlachta dostrzegła korzyści płynące z tej zmiany i z obecności państwowych wiejskich służb policyjnych, tj. lepszą kontrolę nad stopniowo uwłaszczanym chłopstwem⁶⁰.

⁵² Z. Naworski, *Biurokracja pruska w XVIII i XIX wieku na drodze ku weberowskiemu ideałowi*, referat na „VI Sympozjum Dziejów Biurokracji”, 26–27 września 2015 r., Kazimierz Dolny, Polska.

⁵³ C.G. von Krockow, *op. cit.*, s. 64.

⁵⁴ H. Gebhardt, *Österreichs Polizei und Gendarmerie im historischen Rückblick*, www.polizeitung.at/index.php?option=com_content&view=article&id=79&Itemid=573 [dostęp: 26.01.2016].

⁵⁵ M. Borgolte, *Die mittelalterliche Kirche*, München 2004, DOI: <https://doi.org/10.1524/9783486701616>, s. 18; K.-F. Krieger, *König, Reich und Reichsreform im Spätmittelalter*, München 2005, s. 11.

⁵⁶ J. Brehme, *op. cit.*, s. 99.

⁵⁷ H. Gebhardt, *op. cit.*

⁵⁸ Przy głębszych studiach należy sięgać do publikacji wydanych przez Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte w ramach projektu „Gute Policey und Policeywissenschaft” oraz serii *Die „gute” Policey im Reichskreis*.

⁵⁹ W. Bleek, *op. cit.*, s. 66.

⁶⁰ H. Wendelin, *op. cit.*, s. 260.

KRÓTKA CHARAKTERYSTYKA ZACHODNIOEUROPEJSKIEJ
ŻANDARMERII W XIX W.

W XIX w. w Niemczech nie działały ujednoczone instytucje policyjne na szczeblu centralnym, regionalnym i lokalnym. Nie można naturalnie zapominać o takich organach, jak *Mainzer Zentraluntersuchungskommission* (1819–1828) czy *Frankfurter Zentraluntersuchungskommission* (1833–1842). Miały one „centralny policyjno-państwowy charakter”, ale działały w reakcyjnym duchu przeciwko ruchom politycznym, które stały w opozycji do Świętego Przymierza⁶¹. Inne placówki, jak *Mainzer Informationsbüro* (faktycznie austriacka tajna służba na terenie Rzeszy), służyły budowie systemu metternichowskiego. Tworzono je *ad hoc* po zamachu na Augusta von Kotzebue albo po szturmie na frankfurcką strażnicę (*Frankfurter Wachsensturm*)⁶².

W państwach Rzeszy istniała znaczna różnorodność instytucji policyjnych różnych szczebli. Organy policyjne „tworzyły pośrednią instancję między ministerstwami spraw wewnętrznych a organami policji miejscowej”⁶³, która znajdowała się w rękach gmin. Zwykle w miastach rezydencjonalnych i większych ośrodkach miejskich ustanawiano dyrekcje policji kryminalnej i politycznej. Oprócz tego funkcjonowały policje stołeczne. Brakowało jednak formacji na terenach wiejskich.

Wszystkie większe państwa tworzyły dlatego wedle francuskiego wzorca uzbrojone, konne, zuniforimizowane i militarnie zorganizowane oddziały policyjne strzegące bezpieczeństwa, tak zwaną żandarmerię, w Saksonii w 1810 r., Prusach i Bawarii w 1812 r., Wirtembergii w 1823 r. oraz Badenii w 1829 r. [...] Przyczyniały się przeważnie do wzmocnienia sił policyjnych na prowincji, o ile ten obszar nie znajdował się w zakresie działania służb dworskich⁶⁴.

W Prusach służby te utrzymywały się do 1872 r. z powodu wydłużonego okresu uwłaszczania chłopów, w trakcie „pruskiej drogi do kapitalizmu”. Powiązано je z sądownictwem dominialnym⁶⁵.

⁶¹ W. Siemann, *Polizei in Deutschland im 19. Jahrhundert. Institutionen, Operationsebene, Wirkungsmöglichkeiten. Mit neuen Dokumenten*, [w:] *Literatur und Kriminalität. Die gesellschaftliche Erfahrung von Verbrechen und Strafverfolgung als Gegenstand des Erzählens. Deutschland, England und Frankreich 1850–1880. Interdisziplinäres Kolloquium der Forschergruppe „Sozialgeschichte der deutschen Literatur 1770–1900”*, München 15./16. Januar 1981, Hrsg. J. Schöner, Tübingen 1983, s. 71. Zob. też: *idem*, „*Deutschlands Ruhe, Sicherheit und Ordnung*”. *Die Anfänge der politischen Polizei 1806–1866*, Tübingen 1985, s. 76. Szerzej: E. Weber, *Die Mainzer Zentraluntersuchungskommission*, Karlsruhe 1970.

⁶² J. Müller, *Der Deutsche Bund 1815–1866*, München 2006, s. 64.

⁶³ W. Siemann, *op. cit.*, s. 72.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 74.

⁶⁵ A. Roth, *Kriminalitätsbekämpfung in deutschen Großstädten 1850–1914. Ein Beitrag zur Geschichte des strafrechtlichen Ermittlungsverfahrens*, Berlin 1997, s. 31. Krótka nota znajduje się w *Meyers Großes Konversations-Lexikon* (t. 8, Leipzig 1907, s. 550). Ze źródeł zob. np. *Briefe eines Baiers über die Verfassungs-Urkunde, das Gemeindewesen, die gutsherrliche Gerichtsbarkeit, die*

Przez pierwsze dziesięciolecia formacje żandarmerijne były traktowane jako część wojska, tj. takie oddziały wojskowe, które były delegowane do pilnowania porządku wewnątrz państwa w czasie pokoju, dlatego podlegały one zazwyczaj ministrowi wojny. Były one organizowane na wzór wojskowy i skoszarowane. Nawet po oddzieleniu żandarmerii od armii i przejęciu kierownictwa nad nią przez resort spraw wewnętrznych, zachowały wojskową organizację.

Idea żandarmerii wywodzi się z czasów napoleońskich. Nazwa „żandarmeria” pochodzi z języka francuskiego i oznacza „ludzi pod bronią” (*gens d'armes*). Pierwotnie odnoszono ją do ciężkiej kawalerii i gwardii królewskiej. Żandarmeria strzegła porządku na drogach, była angażowana do tłumienia buntów, rozpraszania tumultów w miastach, pacyfikowania wystąpień chłopskich oraz zwalczania band leśnych. Formowano specjalne oddziały do ochrony monarchy, budynków publicznych, murów i rogatek miejskich. Oddziały żandarmerii mogły być też wysyłane na front – przyłączano je wówczas do ich macierzystych jednostek⁶⁶. Koncepcja francuskich *gendarmes* wpłynęła także na rozwiązania obecne na ziemiach polskich⁶⁷. Z tego powodu badania nad żandarmerią XIX w. są interesujące poznawczo oraz przynoszą wymierne efekty dydaktyczne dla studentów kierunku bezpieczeństwo wewnętrzne. Pozwalają one lepiej zrozumieć modele organizacyjne służb ochrony porządku publicznego, funkcjonujące w państwach Europy.

BIBLIOGRAFIA

Armenwesen, [w:] *Meyers Konversations-Lexikon*, Bd. 1, Leipzig – Wien 1885.

Baader C.A., *Das gelehrte Baiern oder Lexikon aller Schriftsteller welche Baiern im 18. Jahrhunderte erzeugte oder ernährte*, Bd. A–K, Nürnberg und Sulzbach 1804.

Bazan J., *Zarys rozwoju policji porządkowej i kryminalnej w Niemczech*, „Prace Historyczno-Archiwalne” 2000, t. 9.

Landgerichts-Verfassung überhaupt, die privilegierte Instanz, und die Siegelmäßigkeit: als Beiträge zur Geschichte der bayerischen Gesetzgebung, München 1818, s. 86.

⁶⁶ Interesującą historię francuskiej żandarmerii przedstawili między innymi autorzy zbiorowych publikacji: *Gendarmerie, état et société au XIXe siècle*, ed. J.N. Luc, Paris 2002; *Police et gendarmerie dans l'Empire napoléonien*, ed. J.-O. Boudon, Paris 2013. Syntezę zestawili P. Montagon, *Histoire de la gendarmerie*, Paris 2014. W licznych pozycjach wspomina się o: *Gardes, Maréchaussées, Garde nationale, Garde républicaine. Sûreté nationale, Police municipale, Garde champêtre*. Mozaika francuskich służb ochrony porządku publicznego była faktycznie bogata.

⁶⁷ Jeśli chodzi o polską literaturę, to wiele mankamentów posiada książka: A. Misiuk, *Historia bezpieczeństwa wewnętrznego w Polsce. Zarys dziejów instytucji i służb w latach 1764–1990*, Warszawa 2015. Polecić należy zbiór źródeł: P. Majer, *Ustawy polskiej policji (1791–2011). Źródła z komentarzem*, Szczytno 2013. Ze starszych tekstów zob. np. A. Próchnik, *Żandarmerja na ziemiach Królestwa Polskiego. Szkic historyczno-organizacyjny 1812–1915*, „Archeion” 1932, t. 10, s. 12–58.

- Beck K.T., *Beyträge zur Philosophie der Geschichte und des Rechtes der Polizey in Deutschland und vorzüglich in Baiern*, München 1807.
- Birnbaum J.M.F., *Ueber das Erforderniß einer Rechtsverletzung zum Begriff des Verbrechenens, mit besonderer Rücksicht auf den Begriff der Ehrenkränkung*, „Neues Archiv des Criminalrechts. Neue Folge” 1834, Teil 2.
- Bleek W., *Geschichte der Politikwissenschaft in Deutschland*, München 2001.
- Borgolte M., *Die mittelalterliche Kirche*, München 2004,
DOI: <https://doi.org/10.1524/9783486701616>.
- Brehme J., *Privatisierung und Regulierung der öffentlichen Wasserversorgung*, Tübingen 2010.
- Briefe eines Baiers über die Verfassungs-Urkunde, das Gemeindewesen, die gutsherrliche Gerichtsbarkeit, die Landgerichts-Verfassung überhaupt, die privilegierte Instanz, und die Siegelmäßigkeit: als Beiträge zur Geschichte der baierischen Gesetzgebung*, München 1818.
- Donini M., *Strafrechtslehre und Strafrechtsreform. Beiträge zum Strafrecht und zur Strafrechtspolitik in Italien und Europa*, Berlin 2006.
- Friedmann J., *Der Volkszieher*, „Der Spiegel – Geschichte” 2009, Teil 6.
- Gaum F.W., *Praktische Anleitung zu vollständigen Armenpolizei-Einrichtungen: mit besonderer Rücksicht auf das Armenwesen in Mannheim*, Heidelberg 1807.
- Gebhardt H., *Österreichs Polizei und Gendarmerie im historischen Rückblick*, www.polizeitung.at/index.php?option=com_content&view=article&id=79&Itemid=573 [dostęp: 26.01.2016].
- Gendarmerie, état et société au XIXe siècle*, ed. J.N. Luc, Paris 2002.
- Girtler R., *Polizei-Alltag: Strategien, Ziele und Strukturen polizeilichen Handelns*, Wiesbaden 1980.
- Graßmann M., *Die Polizei in der Bundesrepublik Deutschland. Begriffsbestimmung und Entwicklungslinien 1945 bis 1990*, [w:] *Beiträge zu einer vergleichenden Soziologie der Polizei*, Hrsg. J. Grutzpalk, Potsdam 2009.
- Handbuch des Polizeirechts*, Hrsg. E. Denninger, F. Rachor, München 2012.
- Harl J.P., *Entwurf eines Polizei-Gesetzbuches oder eines Gesetzbuchs für die hohe Sicherheit, öffentliche Ruhe und allgemeine Ordnung sowohl, als auch für alle Zweige der vollständigen Privat-Sicherheit nebst einer Polizei-Gerichts-Ordnung: Rationelle Beiträge zur Reform der Gesetzgebung*, Bd. 1, Erlangen 1822.
- Hepp F.C.T., *Commentar über das neue württembergische Straf-Gesetzbuch, nach seinen authentischen Quellen*, Bd. 1, Tübingen 1839.
- Hildebrandt H., Fischer C.K., *Polizei- und Ordnungsrecht*, Berlin 2014.
- Janik M., *Policja sanitarna*, Warszawa 2012.
- Knosala E., *Zarys nauki administracji*, Warszawa 2010.
- Konrad J., *Die Polizeyverfassung oder Theorie, Praxis und Geschichte der Polizey in ihrer allgemeinen Bedeutung, mit vorzüglicher Rücksicht auf den österreichischen Kaiserstaat*, Bd. 1, Prag 1817.
- Kralik R., *Österreichische Geschichte*, Wien 1913 (reprint: Salzwasser 2015).
- Krieger K.-F., *König, Reich und Reichsreform im Spätmittelalter*, München 2005.
- Krockow C.G. von, *Myśląc o Prusach*, przeł. A. Kopacki, Warszawa 1993.
- Lotz J.F.E., *Über den Begriff der Polizei und den Umfang der Staatspolizeigewalt: Ein Versuch*, Hildburghausen 1807.
- Maier H., *Die ältere deutsche Staats- und Verwaltungslehre*, München 2009.
- Majer P., *Ustawy polskiej policji (1791–2011). Źródła z komentarzem*, Szczytno 2013.
- Malec D., Malec J., *Przedmowa*, [w:] *O początkach Katedry Umiejętności Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2009.
- Malec J., *Narodziny polskiego prawa administracyjnego*, [w:] *Studia z dziejów administracji nowożytnej*, Kraków 2003.
- Malec J., *O policji w ustawodawstwie i literaturze Polski przedrozbiorowej*, [w:] *Studia z dziejów administracji nowożytnej*, Kraków 2003.

- Malec J., *Polska myśl administracyjna XVIII wieku*, Kraków 2008.
- Malec J., *Przedmowa*, [w:] *Początkowe prawidła policji ogolney w kraiu. Tłomaczone z Francuzkiego ięzyka, na Polski*, t. 1, Kraków 2008.
- Malec J., *Studia z dziejów administracji nowożytnej*, Kraków 2003.
- Malec J., *U źródeł polskiej nauki policji w XVIII wieku*, [w:] *Studia z dziejów administracji nowożytnej*, Kraków 2003.
- Meyers *Großes Konversations-Lexikon*, Bd. 8, Leipzig 1907.
- Misiuk A., *Historia bezpieczeństwa wewnętrznego w Polsce. Zarys dziejów instytucji i służb w latach 1764–1990*, Warszawa 2015.
- Mitsch W., *Recht der Ordnungswidrigkeiten*, Berlin – Heidelberg – New York 2005.
- Mohl R. von, *Die Polizei-Wissenschaft nach den Grundsätzen des Rechtsstaates*, Bd. 1, Tübingen 1832.
- Montagon P., *Histoire de la gendarmerie*, Paris 2014.
- Müller J., *Der Deutsche Bund 1815–1866*, München 2006.
- Naas S., *Die Entstehung des Preußischen Polizeiverwaltungsgesetzes von 1931. Ein Beitrag zur Geschichte des Polizeirechts in der Weimarer Republik*, Tübingen 2003.
- Naworski Z., *Biurokracja pruska w XVIII i XIX wieku na drodze ku weberowskiemu idealowi*, referat na „VI Sympozjum Dziejów Biurokracji”, 26–27 września 2015 r., Kazimierz Dolny, Polska.
- Nordloh P., *Kölner Zunftprozesse vor dem Reichskammergericht*, Frankfurt am Main 2008.
- Nürnberg Policeordnungen aus dem XIII bis XV Jahrhundert*, Hrsg. J. Baader, Stuttgart 1881.
- Organisation und Instruktionen für die Großherzoglich Badische Gendarmerie*, Karlsruhe 1830.
- Partsch M., *Prinzipien und Formen sozialer Sicherung in nicht-industriellen Gesellschaften*, „Sozialpolitische Schriften” 1983, Teil 48.
- Patent vom 3ten September 1803*, [w:] *Seiner Majestät des Kaisers Franz Gesetze und Verfassungen im Jutiz-Sache. Für die Deutschen Staaten der Oesterreichischen Monarchie. Von dem Jahre 1798 bis 1803*, Wien 1816.
- Peukert H., *Das tradierte Konzept der Staatswissenschaft*, Berlin 2005,
DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110895483>
- Police et gendarmerie dans l'Empire napoléonien*, ed. J.-O. Boudon, Paris 2013.
- Próchnik A., *Żandarmerja na ziemiach Królestwa Polskiego. Szkic historyczno-organizacyjny 1812–1915*, „Archeion” 1932, t. 10.
- Register über die im Königreiche Böhmen vom Jahre 1348 bis einschließig 1820 kundgemachten politische Gesetze und Verordnungen*, Hrsg. J.N. Sepp, Prag 1828.
- Rolin J., *Der Ursprung des Staates. Die naturrechtlich-rechtsphilosophische Legitimation von Staat und Staatsgewalt im Detschland des 18. und 19. Jahrhunderts*, Tübingen 2005.
- Roth A., *Kriminalitätsbekämpfung in deutschen Großstädten 1850–1914. Ein Beitrag zur Geschichte des strafrechtlichen Ermittlungsverfahrens*, Berlin 1997.
- Sieg H.M., *Staatsdienst, Staatsdenken und Dienstgesinnung in Brandenburg-Preußen im 18. Jahrhundert (1713–1806). Studien zum Verständnis des Absolutismus*, Berlin – New York 2003,
DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110898682>
- Siemann W., *„Deutschlands Ruhe, Sicherheit und Ordnung“. Die Anfänge der politischen Polizei 1806–1866*, Tübingen 1985.
- Siemann W., *Polizei in Deutschland im 19. Jahrhundert. Institutionen, Operationsebene, Wirkungsmöglichkeiten. Mit neuen Dokumenten*, [w:] *Literatur und Kriminalität. Die gesellschaftliche Erfahrung von Verbrechen und Strafverfolgung als Gegenstand des Erzählens. Deutschland, England und Frankreich 1850–1880. Interdisziplinäres Kolloquium der Forschergruppe „Sozialgeschichte der deutschen Literatur 1770–1900“*, München 15./16. Januar 1981, Hrsg. J. Schönert, Tübingen 1983.

- Stolleis M., *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland*, Bd. 1: 1600–1800, München 2012.
- Szwarc W., *Podstawy prawne działalności policyjnej okupacyjnego zarządu cywilnego w Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim i organizacja jego aparatu wykonawczego (1915–1918)*, „Annales UMCS. Sectio G” 1973, t. 20.
- Szwarc W., *Uprawnienia i działalność policyjna niemieckiego zarządu wojskowego w Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim (1915–1918)*, „Annales UMCS. Sectio G” 1972, t. 19.
- Szwarc W., *Zarys ewolucji pojęcia „Policji” w Monarchii Pruskiej w XVIII i XIX w.*, [w:] *Wybrane problemy teorii i praktyki państwa i prawa*, red. H. Groszyk, L. Dubel, Lublin 1986.
- Thieß U., *Ordnungswidrigkeitenrecht*, Neuwied 2002.
- Verordnung über die Feldpolizei vom 1. September 1816*, „Amtsblatt der Königlichen Regierung zu Köln” 1816, Nr 20.
- Wallner R., *Die Entstehung des Gedankens der Hilfe zur Selbsthilfe im Zeitalter der Reformation*, München 1998.
- Weber E., *Die Mainzer Zentraluntersuchungskommission*, Karlsruhe 1970.
- Weigend T., [w:] *Strafgesetzbuch. Leipziger Kommentar*, Hrsg. K. Tiedmann, Berlin 2007.
- Wetzell J.I., *Geschichte der Staatswissenschaft*, Teil 2, Stuttgart – Tübingen 1833.
- Wendelin H., *Schub und Heimatrecht*, [w:] *Grenze und Staat. Paßwesem, Staatsbürgerschaft, Heimatrecht und Fremden-gesetzgebung in der österreichischen Monarchie (1750–1867)*, Wien – Köln – Weimar 2000.
- Wentz U.V., *Die Entwicklung des Polizeibegriffs vom Mittelalter bis zum Nationalsozialismus*, „Anwaltsblatt” 1988, Teil 5.
- Wieland J., *Handbuch zum Militairunterricht für Schweizeroffiziere aller Waffen als Versuch eines Vertheidigungssystems der schweizerischen Eidgenossenschaft*, Schweighauser, Basel 1824.
- Witkowski W., *Historia administracji w Polsce 1764–1989*, Warszawa 2015.
- Witkowski W., *Państwo dobrem nadrzędnym w nowożytnej Europie – od dworu monarszego do administracji publicznej*, „Krytyka Prawa” 2012, t. 4.
- www.landesarchiv-bw.de/plink/?f=1-31744 [dostęp: 26.01.2016].
- www.spiegel.de/spiegel/spiegelgeschichte/d-67892037.html [dostęp: 26.01.2016].
- www.deutsche-digitale-bibliothek.de [dostęp: 26.01.2016].
- Zachariä H.A., *Das Regierungsrecht der deutschen Bundesstaaten*, [w:] *Deutsches Staats- und Bundesrecht*, Göttingen 1842.

SUMMARY

Gendarmery is a police structure which operates in rural areas. The gendarmery model emerged in the Napoleonic Empire. It was adapted at the beginning of the 19th century in the German states, Prussia, but especially in the south-German *Länder* where French influences were the strongest. Creation of gendarmery coincided with formation of the police idea. Originally, the police meant a state system, and finally a professional, trained and armed unit which stands guard over public order and safety. Doctrinally it referred to *Polizei-wissenschaft*, *Kameralwissenschaft*, *staatlicher Eudämonismus*, *Staatsräson-Idee* and *Staatsuntertänigkeit*. There appeared *Verwaltungspolizei*, *Bagatellsachen*, *Mandatsverfahren*. The fall of feudalism enforced creation of the police services dedicated to rural areas, but their theoretical underpinning lies in the enlightened absolutism. Not without a reason the states of the first half of the nineteenth century are called post-absolutism police states.

Keywords: police; gendarmery